

ПРИЛОЗИ ПРАВИЛНИКА О ОТВОРЕНОЈ НАУЦИ
на Универзитету у Београду – Институту за хемију, технологију и
металургију – Институту од националног значаја за Републику Србију

I ЦЕНТРАЛНИ РЕПОЗИТОРИЈУМ ИХТМ-а - ЦеР

ДЕПОНОВАЊЕ ПУБЛИКАЦИЈА У ЦЕР

Да би могли самостално да депонују публикације у ЦеР, истраживачи морају да региструју корисничке налоге и добију одговарајућа овлашћења. Регистрација се врши попуњавањем следећег формулара на <https://cer.ihtm.bg.ac.rs/register> а овлашћења додељује администратор непосредно након регистрације.

Поступак депоновања детаљно је описан у техничком упутству доступном на почетној страни Репозиторијума.

У Репозиторијум се депонују метаподаци који описују публикацију и датотека која садржи интегрални текст публикације. Метаподаци и датотека заједно чине запис у репозиторијуму. Обавезно се уносе следећи метаподаци:

- имена свих аутора;
- наслов публикације;
- наслов матичне публикације (тј. наслов часописа, књиге, зборника, у случају часописних чланака, поглавља или радова у тематским зборницима);
- издавач;
- година издавања;
- колација (волумен, свеска, пагинација);
- јединствени идентификатори (обавезно DOI, ISBN, ISSN у зависности од типа записа);
- назив пројекта у оквиру ког је публикација настала и/или назив финансијера истраживања;
- апстракт;
- кључне речи;
- тип приступа интегралном тексту (отворени, ограничени, одложени);
- верзија записа (објављена, рецензирана, неречензирана)
- услови коришћења интегралног текста, односно лиценца.

Датотека која садржи интегрални текст публикације мора да садржи све библиографске податке неопходне за недвосмислену идентификацију публикације. То се нарочито односи на публикације које су део неке веће целине (нпр. поглавље у монографији, текст у зборнику, чланак у часопису). У такве датотеке треба укључити и насловну страну и импресум, а по потреби и друге делове матичне публикације. У случају да то није могуће, испред самог текста треба уметнути додатну страну која садржи комплетне библиографске податке о публикацији.

Препоручује се депоновање PDF датотека у PDF/A формату, без ограничења у погледу претраживања, копирања или штампања текста.

ТИПОВИ САДРЖАЈА У ЦЕР-у

Могу се депоновати следећи типови садржаја:

- публикације (укључујући и нерецензирана документа);
- дисертације;
- магистарски, мастер и дипломски радови;
- радна документа и техничка решења;
- tzv. беле књиге и извештаји;
- примарни подаци;
- радови са конференција;
- постери;
- наставни и едукативни материјали;
- слике / графички прилози;
- аудио и видео снимци.

Могу се депоновати и садржаји који нису наведени на овој листи, а истраживачима се препоручује да се консултују са администраторима ЦЕР-а.

РАЗЛИЧИТЕ ВЕРЗИЈЕ ПУБЛИКАЦИЈА

У ЦЕР се обавезно депонује објављена (коначна) верзија публикације, без обзира на то да ли ће бити доступна у отвореном приступу или неће.

Ако се због ограничења која намеће издавач не сме омогућити отворени приступ објављеној верзији публикације у Репозиторијуму, неопходно је депоновати и рецензирани рукопис публикације (верзија која је прихваћена за објављивање). Рукопис се мора депоновати непосредно након објављивања рада, а кад год је то могуће, препоручује се да се то учини непосредно након прихватања за објављивање. Детаљно упутство за припрему и обележавање датотека и унос метаподатака дато је у техничком упутству на почетној страни Репозиторијума.

Подаци о верзији која се сме депоновати, дужини трајања ембарго периода и лиценци под којом се депонована верзија сме дистрибуирати обично се могу наћи на сајту издавача, у издавачкој политици часописа (обично у одељку *Self-archiving policy*, као и у бази података Sherpa Romeo^a).

Велики број часописа прописује ембарго период дужи од оног који допушта Платформа за отворену науку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Да би испунили услове које прописује Платформа, аутори који желе да објаве рад у таквом часопису (а не желе да плате трошкове објављивања) морају да преговарају са издавачем, односно да покушају да добију дозволу да рецензирану верзију рукописа депонују у репозиторијум у року који Платформа прописује. Током преговора, издавачу се скреће пажња на обавезу аутора да омогући отворени приступ. Постоји неколико међународних инструмената на које се аутори могу позвати како би задржали права која су им неопходна за омогућавање отвореног приступа публикацији у институционалном репозиторијуму. Најпознатији су Стратегија задржавања права

^a <https://v2.sherpa.ac.uk/romeo/>

(*Rights Retention Strategy*), дефинисана у оквиру Плана С^b и анекс уговора о уступању права издавачу који је развила међународна организација SPARC.^c

Ако се у Репозиторијум депонује више верзија исте публикације, оне не смеју бити део истог записа, већ се за сваку верзију креира посебан запис. Све верзије исте публикације су јасно означене и међусобно се повезују одговарајућим интерактивним линковима.

ИСПРАВКЕ И ДОПУНЕ ЗАПИСА У ЦЕР

Метаподаци у Репозиторијуму могу се исправљати и допуњавати. Након окончања поступка депоновања и верификације записа, исправке и допуне метаподатака може да врши само администратор Репозиторијума. Корисници који сматрају да одређене метаподатке треба исправити и/или допунити треба да пошаљу захтев на следећу адресу: cer-info@ihtm.bg.ac.rs.

Датотеке депоноване у репозиторијум не смеју се брисати и мењати осим:

- у случају очигледне техничке грешке (нпр. депонована је погрешна датотека);
- у случају техничког оштећења депоноване датотеке;
- у случају замене депоноване датотеке квалитетнијом датотеком идентичног садржаја (нпр. замена PDF датотеке настале скенирањем датотеком у PDF/A формату);
- у случају обележавања публикација које су издавачи опозвали након депоновања у Репозиторијум (PBP датотека депонована у Репозиторијум замениће се POP датотеком у којој је јасно назначено да је публикација опозвана, најчешће додавањем напомене „RETRACTED“ на свакој страни).

Измене у вези са депонованим датотекама може да врши само администратор Репозиторијума.

Уколико постоји потреба за депоновањем исправљене и/или допуњене верзије документа депонованог у Репозиторијум, мора се креирати нови запис, а у метаподацима се мора јасно назначити о којој верзији документа се ради

ЧУВАЊЕ ДЕПОНОВАНИХ САДРЖАЈА

Метаподаци и депонована документа чувају се трајно. Садржај се из репозиторијума може брисати само у изузетним случајевима. Записи се могу повући из репозиторијума само у случају:

- доказаног кршења ауторских права;
- плагијаризма;
- фалсификованих резултата;
- погрешних података;
- опасности по националну безбедност.

Повучени записи се не бришу из репозиторијума. Они трајно задржавају додељени идентификаторе и URL адресе које су им додељене приликом депоновања, али нису доступни јавности и неће се појављивати у резултатима претраживања.

^b <https://www.coalition-s.org/rights-retention-strategy/>

^c <https://sparcopen.org/our-work/author-rights/brochure/html/>

АДМИНИСТРАЦИЈА ЦЕР-а

Администратор ЦЕР-а:

- проверава усклађеност са стандардима и квалитет депонованих метаподатака и датотека;
- верификује или одбацује записе које су унели истраживачи;
- пружа подршку истраживачима приликом депоновања;
- самостално и/или на захтев корисника коригује и допуњава метаподатке;
- стара се о поштовању ауторских права и права коришћења;
- одржава нормативну базу података;
- додељује одговарајућа овлашћења корисницима;
- креира одговарајуће колекције у ЦЕР

II ПУТЕВИ ОБЈАВЉИВАЊА У ОТВОРЕНОМ ПРИСТУПУ

Постоји више опција за објављивање у отвореном приступу. Одабрани пут зависи од различитих фактора и одређује се од случаја до случаја. На основу одабраног пута објављивања у отвореном приступу, препоручује се следећи редослед приоритета:

- Платинасти/дијамантски отворени приступ
- Зелени отворени приступ без ембарга, објављена верзија рада („version of record“)
- Зелени отворени приступ без ембарга, рецензирана верзија рада („author-accepted manuscript“)
- Златни отворени приступ
- Зелени отворени приступ под ембаргом, објављена верзија рада
- Зелени отворени приступ под ембаргом, рецензирана верзија рада

Овај редослед приоритета је заснован на тренутној доступности садржаја и служи као полазна тачка за разматрање опција приликом објављивања у отвореном приступу.

III ИСТРАЖИВАЧКИ ПОДАЦИ

ФОРМАТИ КОЈИ СУ ПРЕПОРУЧЕНИ ЗА ДЕПОНОВАЊЕ ИСТРАЖИВАЧКИХ ПОДАТАКА

Препоручени формат за дугорочно чување је некомерцијални формат који је погодан за дугорочно чување, који подстиче интероперабилност и за који постоји јавно доступна спецификација или стандард. Примери препоручених формата се могу наћи на интернет страни Института, одељак Отворена наука.

У контексту отворене науке, датотеке не би требало да буду компримоване или шифроване и требало би да буду у отвореном формату. Ово обезбеђује приступ и поновну употребу садржаја. Листа формата периодично ће се ревидирати у складу са потребама истраживача и развојем технологије.

ПРИЛОЗИ УЗ НАУЧНЕ РАДОВЕ

Истраживачки подаци се често могу наћи у прилозима који се објављују уз научне чланке у електронским верзијама часописа (Supplementary information, Supplementary data и сл.). Тако објављени подаци нису у складу са FAIR принципима – најчешће нису у отвореном приступу и нису им додељени јединствени идентификатори, што отежава њихово проналажење и цитирање.

ДОДАТНЕ СМЕРНИЦЕ ВЕЗАНЕ ЗА ПЛАН УПРАВЉАЊА ПОДАЦИМА

Најчешће је руководилац пројекта задужен за његово доношење. Такође, План се може мењати у току пројекта, уколико се дође до нових врста података или из других разлога. За састављање Плана могу се користити алати који су бесплатни за истраживаче (нпр. Argos,^d DMPOnline,^e DMPTool^f). Упутство за писање Плана управљања подацима за програм ИДЕЈЕ Фонда за науку Републике Србије^g може да послужи истраживачима као модел за реализацију Плана управљања истраживачким подацима.

Од истраживача се не очекује да дају сасвим прецизне информације о обиму података и ресурсима потребним за управљање подацима зато што се током припреме пројекта то не може прецизно знати. Важно је јасно указати на тип и карактер података, као и њихов значај, те да се јасно покаже да ће се о њима водити рачуна у складу са важећим стандардима и препорукама. Било да је обавеза или само препорука, имати добро конституисан план од самог почетка истраживачког пројекта је пример добре праксе, јер позитивно утиче на добро управљање подацима од самог почетка и обезбеђује дугорочну стратегију за (поновну) употребу и чување.

ОТВОРЕНА НАУКА И КОМЕРЦИЈАЛИЗАЦИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Прихватање принципа отворене науке (нпр. отворени приступ научним публикацијама и истраживачким подацима) не утиче на одлуку да ли ће резултати истраживања бити

^d <https://argos.openaire.eu/home>

^e <https://dmponline.dcc.ac.uk/>

^f <https://dmptool.org/>

^g <https://zenodo.org/doi/10.5281/zenodo.4496934>

комерцијално искоришћени, нпр. путем патентирања. Одлука о томе да ли ће се научни резултати објавити путем отвореног приступа мора доћи након шире одлуке о томе да ли ће се резултати објавити директно или ће се прво поднети пријава патента. Образложење за ограничење приступа научним резултатима мора бити наведено у Плану за управљање подацима.

IV АУТОРСКА ПРАВА И ПРАВА КОРИШЋЕЊА

Сви записи у репозиторијуму морају да садрже податак о правима коришћења депонованог садржаја, односно лиценцу. У ЦеР су интегрисане *Creative Commons* лиценце,^h стандардизоване бесплатне лиценце којима аутор уступа право искоришћавања свог ауторског дела. Лиценцама се дефинишу услови под којима се објављено дело сме користити, а да то не представља повреду ауторског права. Избором једне од седам лиценци аутори одређују на који начин и у ком обиму корисници могу искоришћавати ауторско дело. Ове лиценце су и препоручене лиценце у оквиру овог Правиника.

Ако је аутор истовремено и носилац ауторских права, услове под којима жели да дистрибуира своје дело посредством репозиторијума одредиће сам (односно, сам ће одабрати лиценцу). Ауторима се препоручује да задрже ауторска права над публикацијама и другим резултатима истраживања кад год је то могуће.

Ако је аутор пренео права на издавача, приликом депоновања публикације у Репозиторијум навешће лиценцу под којом је она објављена. Подаци о лиценци могу се наћи у електронској верзији саме публикације и/или у издавачкој политици на сајту издавача. Ако податак о лиценци, односно правима коришћења публикације, ипак нигде није наведен, подразумева се да никаква права нису дата, односно да су сва права задржана.

^h <https://creativecommons.org/share-your-work/>

V РЕЧНИК ПОЈМОВА

Златни отворени приступ - процес остваривања отвореног приступа путем објављивања у часопису отвореног приступа од стране самог издавача. Да би покрио трошкове публикавања, издавач наплаћује накнаду директно од аутора или чешће индиректно од институције у којој је аутор запослен или финансијера пројекта на коме је аутор ангажован. Ова накнада је позната под акронимом APC (*Author Processing Charge*). У случају књига, ова накнада је позната од акронимом BPC (*Book Processing Charge*).

Зелени отворени приступ - процес обезбеђивања отвореног приступа кроз репозиторијуме отвореног приступа (познато и као „само-архивирање“). Верзија рада која се депонује је најчешће прихваћени рукопис, односно чланак прихваћен за објављивање, укључујући све промене које су обављене након рецензирања. Документ постаје јавно доступан, најчешће након истека ембарго периода прописаног од стране издавача.

Платинасти/дијамантски отворени приступ - процес остваривања отвореног приступа путем објављивања у часопису отвореног приступа, при чему издавач не наплаћује ни претплату ни накнаду од аутора. Трошкови повезани са научним публикавањем покривени су другим средствима, као што су волонтерски рад, донације, субвенције, грантови итд. Већина научних часописа у Србији се објављује у режиму платинастог отвореног приступа.

Хибридни часопис - часописи који наплаћују претплату, односно трошкове преузимања чланака, али омогућавају ауторима да додатним плаћањем накнаде за процесирање отворе приступ свом чланку. Међутим, овакав начин публикавања може дуплирати трошкове институције у смислу да она плаћа дупло, први пут претплату на целокупан часопис, а други пут за објављивање једног или више чланака у истом часопису. Овај модел публикавања у отвореном приступу се не препоручује.

Ембарго период - временски период који одреди издавач током којег аутору није дозвољено да објави само-архивирану копију публикације са отвореним приступом. Период се рачуна од тренутка када је објављена оригинална публикација (*online*).

Предајорско издаваштво - експлоативан издавачки пословни модел који укључује наплаћивање накнада за објављивање ауторима без провере квалитета и легитимности чланака и без пружања других уређивачких и издавачких услуга које пружају легитимни академски часописи, без обзира да ли су отворени или не.

Објављена верзија рада („*Version of Record, VoR*“) – коначна верзија рада, објављена у часопису (након уређивања и форматирања од стране издавача). Издавачи обично имају ауторска права над овом верзијом, због чега често није дозвољено да се ова верзија користи у *Зеленом отвореном приступу*.

Рецензирана верзија рада („*author-accepted manuscript, AAM*“, *Accepted version*) - верзија рада која је рецензирана и прихваћена за објављивање од стране часописа. Ова верзија укључује све измене направљене током процеса рецензије, али не укључује уређивање, форматирање и стилске измене од стране издавача.

Нерецензирана верзија рада („pre-print“) - верзија рада која још није прошла формалну рецензију.

Метаподаци - дескриптори који се користе за описивање, праћење, употребу и управљање депонованим записом.

Јединствени идентификатори (PID - persistent identifier) - дуготрајна референца на дигитални ресурс (нпр. ORCID, DOI, handle). Идентификатор је ознака која даје јединствено име ентитету: особи, месту или ствари.

ORCID (Оркид или Орк-Ај-Ди) је јединствени и трајни идентификатор истраживача који омогућава препознатљивост и лакше разликовање аутора, као и њихово повезивање са радовима које су објавили, пројектима на којима учествују и институцијама у којима раде.

Резоизијоријум - је систем електронских сервиса који омогућавају архивирање, трајно чување, јавну презентацију и дисеминацију различитих врста научних резултата.

План управљања подацима - формални документ који прецизира како се истраживачки подаци обрађују током и након истраживачког пројекта. Овај документ идентификује кључне радње које треба предузети како би се осигурало да су истраживачки подаци високог квалитета и у складу са FAIR принципима.

FAIR принципи (Findable, Accessible, Interoperable, Re-usable) – приступачност, доступност, интероперабилност, виšekратна употреба.

- Подаци се могу пронаћи када су описани довољно богатим метаподацима и када су регистровани и индексирани у репозиторијуму који се може претраживати. Метаподаци истраживачких података имају глобално јединствени и трајни идентификатор.
- Подаци су доступни када до њих могу доћи људи и машине уз одговарајућу ауторизацију и путем добро дефинисаног, отвореног и универзално применљивог протокола.
- Подаци су интероперабилни када прате формални, приступачан, заједнички и широко применљив формат за представљање информација.
- Подаци се могу поново употребити када су обезбеђени богати и тачни метаподаци и документација, који прате релевантне стандарде одговарајуће научне заједнице и пружају информације о пореклу.

Пререгистрација истраживања - могућност или обавеза истраживача (нпр. за клиничка испитивања) да доставе важне информације о својем истраживању (нпр. образложење истраживања, хипотезе, дизајн и аналитичка стратегија) јавности пре почетка самог истраживања. Пререгистрација може помоћи у сузбијању пристрасности извештавања и објављивања (нпр. негативни резултати се не објављују).

Грађанска наука - укључивање грађана у научноистраживачке пројекте. Спектар пројеката се протеже од селективног укључивања у прикупљање података до заједничког креирања пројеката и знања.

Одворено рецензирање - механизам рецензирања у којем су идентитети рецензента и аутора познати један другом током процеса прегледа и објављивања. У ширем смислу, под овим

појмом се укључује и објављивање рецензија уз чланак, учествовање шире заједнице у рецензирању, отворена дискусија између аутора, уредника и рецензената, и/или коментарисање након објављивања.

Одворени материјали - физички објекти (хемикалије, реагенси, адитиви, биолошки и геолошки узорци, нови материјали и сл.) који су коришћени током истраживања или су резултат истраживања а који су неопходни да би се омогућила поновљивост процедуре, експеримента или анализе.

Одворени инфраструктурни истраживачки инфраструктурама - несметан приступ истраживачким инфраструктурама ради унапређења истраживања, развоја и иновација, као и у циљу унапређивања истраживачких метода и развоја вештина и знања кроз унапређење националне и међународне сарадње. Приступ је регулисан општим и посебним условима коришћења. Истраживачке инфраструктуре обухватају објекте, ресурсе и услуге које научноистраживачке институције поседују, а истраживачке заједнице користе за спровођење истраживања и промовисање иновација у свом пољу деловања (истраживачке лабораторије, кључну и капиталну научноистраживачку опрему, ресурсе утемељене на знању, укључујући збирке, архиве и научне податке, е-инфраструктуре, као што су подаци и рачунарски системи и комуникационе мреже и др.).

Алтернативна метрика - показатељи утицајности који су другачији од уобичајено коришћене цитираности. Сервиси као што су Altmetricⁱ и PlumX^j пружају информације о цитираности публикација у документима јавних политика, помињању у вестима, дељењу на друштвеним мрежама и преузимању у корисничке библиографије.

ⁱ <https://www.altmetric.com/>

^j <https://plumanalytics.com/>